

VÉGH BALÁZS BÉLA „Isten gondot visel”

Móricz Zsigmond zsoltárjai

A Zsoltárok könyvéről

A *Zsoltárok könyve* a Második Templomban és a zsinagógai istentiszteleten használt énekek gyűjteménye, s ez megerősíti a fogság utáni időszakban való kialakulását, a vallástörténeszek feltételezése szerint a zsoltárgyűjtemény a királyság idejétől egészen a fogság utáni korig terjedő évszázadok költői termését foglalja egybe. Az egyes zsoltárokat összeköti a szemlélet, az érzelmvilág és a vallási hagyomány azonossága. Így találunk közöttük panasz- és hálaadó zsoltárokat. A panaszzsoltárok egyik része egyéni, másik része közösségi panaszokat fogalmaz meg. Az egyén panaszában az individuum fordul Istenhez, feltárva előtte szorult helyzetét, hogy segítséget, bajból való szabadulást kérjen tőle. A kollektív zsoltárok indítéka valamilyen nemzeti szerencsétlenség, amelyben Izrael könyörög Istenhez és a nép szabadítását kéri a veszedelmekből. A kollektív panaszzsoltárok eredete a kultusz, a háborús események, természeti csapások miatt összehívott nép jelenlétében tartott, böjttel egybekötött istentiszteleti cselekményre vezethető vissza. A hálaadó zsoltárok kivétel nélkül Isten üdvözítő tetteinek hirdetései, himnikus jellegűek, emelkedett, dicsőítő hangnemükkel nem fér össze a panaszzsoltárokból gyakran előforduló átkozódás vagy szidalmazás.

Szentmártoni Szabó Géza a zsoltárok továbbélési formáiról, a zsoltárparafrázisokról értekezve állapítja meg: Luther Márton, majd Kálvin János a zsoltárokat vélte legalkalmasabbaknak arra, hogy istentiszteleteken gyülekezeti énekként szolgálják az ige hirdetését. Így születtek a zsoltárparafrázisok, vagyis az olyan fordítások, amelyek a zsoltárok eredeti szövegét költői eszközökkel továbbépítették, vagy teológiai gondolatokkal átértelmezték. Forrásuk a *Vulgata*, a *Septuaginta* vagy az eredeti héber szövegek újabb latin nyelvű fordításai. A humanista szerzők klasszikus versmértékű strófákban költötték újjá a zsoltárokat, a huszadik században már a modernebb nyugat-európai manírt is felhasználják.¹

Pomogáts Béla hasonló elismeréssel ír egyik tanulmányában a *Zsoltárok könyvéről*, Dávid zsoltárjait nem csupán szakrális szövegeknek tekinti, hanem valóságos lírai költeményeknek, amelyek az emberi lénynek a Mindenhatóval kezdeményezett „beszélgetését” rögzítik. Jelen van bennük a keresztény ember jellemének teljessége: az elhagyatottság, az istenkeresés, a panasz, a lélek titkainak megvallása, az Istennel kialakított kegyelmi viszony, egyszóval mindaz az érzés, élmény, kívánság, mely a magányos vagy éppen a népe sorsa miatt aggódó ember belső világát megmutatja. „A zsoltáros könyv ennyiben nem csak vallásos és közösségi, hanem tulajdonképpen személyes lírai alkotás.” Az öszövetésé-

¹ SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA: Zsoltárparafrázisok a magyar reformációban. Napút, 2017. 9. sz. 10–16.

gi *Zsoltárok könyve* művészi-erkölcsi erényeinek komplexitásával, szakralitását megőrizve, újabb szimbolikus értelmet kapva válhatott a magyar irodalom tudatalakító forrásává.²

Móricz zsoltárparafrázisai

Szerzőjük hitbéli meggyőződésén túl formai-gyakorlati aspektusai is vannak a móríci zsoltárparafrázisoknak: zsoltárátírása lírai kaland, poétai erőpróba, tudva azt, hogy szerzőnk leginkább prózában fogalmazta meg véleményét a világról. Tudatában van annak, hogy az *Öszösvetség*-beli *Zsoltárok könyvének* megőrizve szakralitását és gyakran szimbolikus jelentést kapva igen nagy szerepe van a korai és a késői keresztény kultúrában, a nemzeti nyelv alakításában. A korábbi zsoltárfordítások és -átírások hagyományát követve poétikailag Móricz is eltávolodik a bibliai formától, Károli Gáspár igevers-gyakorlatától, és lírai versre tér át. Viszont megőrzi az Istennel folytatott párbeszéd (sokszor perlekedés) és az önvizsgálat hagyományos gesztusait. Ennek egyik bizonyítékeként megtartja a zsoltárok retorikáját, a reformáció zsoltárszerzőinek pátoszát, hitét és vallásos meggyőződését. Móricz számára a zsoltárírás nem csupán versírás, hanem az ismert elődökhöz (Th. Beza, Cl. Marot, Szenci Molnár Albert) hasonlóan imádságos lelkülettel alkot. Mértékletességet tartva a poétikai-retorikai eszközök használatában; a lírai trópusokat hozzárendeli a szakrális tartalomhoz.

Móricz a *Zsoltárok könyve* százötven darabjából mindössze tizenháromat alakít át igeversből lírai verssé: I. (Ének az igazakról és gonoszokról); XXIII. (Az Isten gondot visel); XXX. (Dávid hálaéneke nagy veszedelem után); LXIX. (Nagy nyomorúságban sínylő ember esedezése); XC. (Az élet múlandó); XCIII. (Örömeinek); CXX. (Békeszerető ember panasza); CXXIII. (Nyomorúságban veszteglők); CXXIV. (Fogságból szabadultak); CXXIX. (Nyomorgásból szabadult Izráel); CXXX. (Bűnös ember esdeklése); CXXXI. (Az alázatos lélek tüköre); CXXXIII. (Az egyetértés ajánlása); CXXXVII. (Emlékezés a babiloni fogságra). Zsoltárátírásait egybeszerkesztve 1912-ben könyv alakban jelenti meg szerzőjük *Zsoltárok könyve* címmel. Bennük megőrződnek az eredeti zsoltárok műfajvariánsai: panasz-, hálaadó és bűnbánati zsoltárok, himnuszok. Móricz zsoltárátírásának létjogosultságát biztosítja az a tény is, hogy a zsoltárszövegeknek nincs egyetlen kanonizált formájuk sem, változatokban élnek; rugalmas, különféle szövegösszefüggésekhez igazodni tudó szövegstruktúrák, így biztosítanak értelmezésgazdagító lehetőségeket. A Móricz-féle *Zsoltárok könyvén* belül is számos példa van a szövegközi kapcsolatokra, mind a tartalom, mind a szavak szintjén. Zsoltárparafrázisai több kontextusba is beleágyazódnak: szövegen belüliekbe és kívüliekbe. Ezt Baranyai Norbert részletesen kifejti a móríci zsoltárokról írott tanulmányában: a megőrzött cím alapján a bibliai zsoltárok összességét tekinti a szövegek genezisének, amolyan „fölrendelt, közös paratextusnak”. A móríci zsoltárok között nincs tematikus vagy műfaji kapcsolat;

² POMOGÁTS BÉLA: Magyar zsoltárhagyomány. Erdélyi Toll, 2015. 3. sz. 3–17.

nem követik egymást a sorszámok, a 130. és a 137. *zsoltárokat* inspiráló, jelentős hástörténeti kontextussal rendelkező és kevésbé ismert *zsoltárok* váltakoznak Móricznál.

Móricz átíratának egyik legsikerültebb darabja a 137. *zsoltár*. Szerzője több motívumot is megőriz Károli Gáspár szövegéből: az emlékezését, az időkezelését, az epikus jegyeket, az archaikus bibliai nyelvet, valamint az alcímet is („Emlékezés a babiloni fogságra.”). Az első nyolc sorban a *zsoltáros* felidézi a babiloni fogság tragikus momentumait: a hazáját / szülőföldjét sirató, rabságba kényszerített zsidó nép fájdalmait, a rabtartók cinikus kívánságát, akik „énekszóra, víg danára” nógatták rabjaikat. Végül a kérést egyértelműen megtagadó, a kényszerítésnek ellenálló foglyok válaszát idézi: „Hogy? Idegen földön az Úr énekeit? / Hogy lehetne azokat elzengeni itt!” A templomokban és gyülekezetekben énekelt szent ének nem illenek ahhoz a profán helyzethez, amelybe fogvatartóik kényszerítették a zsidókat. Válaszuk egyszerre közvetít kérdést, döbbenetet, felháborodást és elutasítást megfelelő szövegretorikai eszközök (kérdés, felkiáltás, ismétlés) révén. Ezt a szövegrészt más szempontból is fordulópontnak kell tekintenünk; ettől kezdve az események elbeszélő múlt idejének linearitása megszakad, és jelenidejűvé válik, formailag is érzékeltetve a fogvatartottak erkölcsi és mentalitásbeli változását: a tragikus múlton kesergő népből lázadó lesz. A múlt idő használata, a lineárisan futó eseménysor a már átélt élményeket közvetíti, ezt követi a feldolgozásuk és a rájuk adott válaszuk a jelenben. A beálló retorikai fordulattal és időkezeléssel a balladákra emlékeztető jelenidejű szaggatottság alakítja a szöveget, időnként jövő idejű eseményekre történő utalásokkal: „Ínyemhez a nyelvem üszke leragadjon, / Hogyha nem lesz Jeruzsálem már vigaszom.” vagy „Áldott legyen, ki megfizet gaztettedért, / Mit te nekünk, ad tenéked érette bért, // Áldott legyen, ki megragad s vágja szíved, / Ki sziklához paskolja kisdededet.”

A lírai képek és hangulatok helyett Móricz a témához jobban illő tragikumot és drámai monológot részesíti előnyben, nem feledkezve meg az érzelmek balladai fokozásáról sem. Ez az önátkozás és a megátkozás gesztusában éri el tetőfokát: „Ínyemhez a nyelvem üszke leragadjon, / Hogyha nem lesz Jeruzsálem már vigaszom.” – „Babilonnak lánya, óh te elveszendő, / Babilonnak lánya, légy te hulla, meddő.” Az átokközvetítés hatékonyságát, a megátkozás expresszivitását növelik a *Bibliából* átvett, vagy arra emlékeztető nyelvi elemek: szavak („elveszendő”, „Erdom”), szó szerkezetek („nyelvem üszke”, „Babilonnak lánya”, „bőszült szavuk”). A Móricz által használt parallelizmosok (ismétlések, párhuzamok) a *Zsoltárok könyvének* kedvelt szövegretorikai eszközei, az eredeti szövegből átvett motívumok: „Uram, Uram”; „Babilonnak lánya, óh te elveszendő, / Babilonnak lánya, légy te hulla, meddő”; „Áldott legyen, ki megfizet gaztettedért, Áldott legyen, ki megragad s vágja szíved”). Móriczra is érvényes Baranyai Norbert megállapítása, aki szerint az aktualizáló szándékú újramondás lehetősége a mindenkori *zsoltáros* megszólalásának alapvető feltétele. Ez a *zsoltárírói* szándék azonban felveti a megőrzés és az eredetiség kérdését. Móricz a *zsoltárjaiban* sok esetben átveszi Károli Gáspár nyelvi fordulatait, és felidézük befogadásunkban az ismétlésekre épülő gondolatalakzatokat, továbbá a XVI. század lírayelvének poétikai-retorikai megoldásait. Erre megfelelő példa lehet a 133. *zsoltár*: „Íme mily

jó, mily gyönyörűséges, / Atyafinak együtt élni ékes, / Mint a drága olaj, / Fel nem fogja a haj, / Lefut a szakállon, / Szakálladon Áron, / Köntösödnek prémjén; / Mint Hermon harmatja, / Sion csucsát hatja, / Ragyogóvá tévén: / Csak oda küld az Úr, áldást / És életet, örök életet, váltást.” Móricz eredetiségvágya kétirányú mozgást indít el az olvasásban, Baranyai Norbert „megőrző újramondásnak” nevezi a szövegeknek ezt a kettős-ségét. A *Zsoltárok könyvét* újra kiadó Gellért Oszkár szerint is Móricz „rímekbe szedett átírásai” egyszerre utalnak a reformáció korára és korának költészetére. A zsoltárátiratok egy-egy retorikai-poétikai megoldása a kortárs nyugatos szerzők kifinomult rímelési és képpalkotási technikájára enged következtetni: ilyen a 90. *zsoltár* második versszakában előforduló asszonánc, illetve jelzős hasonlat és metafora. „Elragadod, ellebbented, mint hajnali álmod, / Reggel nyíló, este hulló lekaszált virágot.” Ezek az elmúlást eufemizáló, a halált megszipító poétikai eszközök teszik igazán élvezhetővé Móricz zsoltárjait, és okoznak meglepetéseket a befogadásban, továbbá ezekkel igyekszik egyedivé és személyessé tenni az egykori vallásos tapasztalatot.

Számunkra tanulságos lehet a 90. *zsoltár* bibliai és móríci változatának összevetése, a bennük előforduló azonosságok és eltérések kimutatása. Károli Gáspár tizenhét igeversben fordítja le héberből magyar nyelvre a *Zsoltárok könyvét*. Tudjuk, hogy a héber költészet nem időmértékes vagy hangsúlyos verselés, és nem a rímek eszközzel dolgozik, jellegzetessége a paralelizmus, a gondolatrítmus. Két (esetleg három vagy négy) rövid mondat fejez ki egy gondolatot. Nem a verssorok végződésai, hanem a gondolatok rímelenek egymással. Karinthy Frigyes a gondolatrítmust olyan „gyönyörű formának” tekinti, mely egy dolgot más szavakkal kétszer fejez ki, és ugyanazt a beszédet elmondja még egyszer, de változtatva a mondat összetevő részeit.” Károli Gáspár elfogadja a *Biblia* számára kanonizált verselési módot: egyetlen gondolatot két vagy több rövid párhuzamos mondattal fejez ki, ezzel szinte körülvárja, átvilágítja, minden oldalról bemutatja a szóban forgó témát vagy ideát. A *Bibliának* ezt a retorikai eszközt ismerhetjük fel a 90. *zsoltár* 14. és 15. versében: „14. Jó reggel elégíts meg minket a te kegyelmeddel, hogy örvendezzünk és vigadjunk minden mi időnkben. 15. Vidámit meg minket a mi nyomorúságunk napjaihoz képest, amelyekben gonoszt láttunk”.

Móricz Zsigmond a tizenhét igevers helyett öt versszakba sűríti a tartalmat, mind-egyikben négy-négy sort használ, ezek tizennégy szótagosak. Benne a régi magyar, XVII. századi zsoltárparafrázisokban (Sztárai Mihály által is) használt felező tizennégyes sorra ismerhetünk. A sorvégeken páros rímeket találunk, kitűnik, hogy a versíró nem túlzottan igényes a rímelésben, főleg ragrímeket használ (szolgán / dolgán, gyógyítsd / fordítsd). Átköltésében egy versszakban jelenik meg az idézett 14. és 15. igevers: „Fordulj vissza, térj meg Uram, könyörülj a szolgán, / Jókor reggel kegyelmeddel enyhíts kínos dolgán, / Vidámit meg, gonosz időnk mosd el Uram, gyógyítsd, / Állandóvá, állandóvá kezünk dolgát fordítsd.” Mit veszít és mit nyer a bibliai téma az átírással? Először is eltűnik a Karinthy által „gyönyörűnek” tekintett gondolatrítmus, helyét átveszi a hangsúlyos versformába zárt egyszeri gondolat, megértetve velünk, hogy a kettő, a bibliai tartalom síkján jelentke-

zó gondolatrítmus és a kifejezési sík elemeiből építkező versrítmus nem keverendő össze.

Önmagát a gondviselő Istenre bízó Móricz megérteti velünk, hogy a hitnek vannak intim övezetei pszichikumunk legmélyén, melyek csakis a magánszféra tartozékai. Vannak eszközök, melyekkel az Istenhez fűződő személyes viszonyunkat kifejezhetjük: fohászok, vágyak, bűnbánat, könnyörgés, valamint megváltáshitek. Meggyőződése: az Istennel folytatott dialógust vállalni és vallani, hitbéli meggyőződésünket pedig mozgósítani kell a nemzeti közösség érdekében is. Móricz személyes tanulságtételét közösségi és magánéleti válságokkal terhelt korszakban (1911–1912) tette meg; válasza ez arra a nietschei kijelentésre, miszerint meghalt az Isten („Der Gott ist tot”). A modern kor zsoldárírójának meggyőződése, hogy van létjogosultsága a hit általi megismerésnek. A századelőről visszatekintve Móricz ismét a XVI–XVII. század biblikus hagyományát tette meg az istenhit mércéjévé, ahogyan az az előző évszázadokban is újító forrásnak és megtartó erőnek bizonyult, ugyanakkor az önvizsgálat és a megtisztulás eszközének is. Modellértékű lehetett ez a kortársak számára: lehetséges irány egy új protestáns kulturális önszemlélet felé.